

“...СУМНОГО ЯНГОЛА ЗНИКОМА ПОДОБИЗНА...” ПАМ’ЯТІ ЛЕОНІДА УШКАЛОВА

Несила в таке вірити й про таке писати: 25 лютого 2019 р. раптово обірвалося життя Леоніда Володимировича Ушкалова, доктора філологічних наук, професора Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, видатного мислителя, літературознавця, прозаїка-есеїста і... поета...

*на дні / моєї / пам’яті / печаль / гінка / лоза / між небом / і землею /
холодний / слід / сліпучої / галей / на дні / моєї / пам’яті / печаль*

Це один із дев’яти віршів, що відбивають ритм дев’яти розділів книжки “Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду” (2001); поезії сумно резонують зі словами присвяти “Світлій пам’яті Соломії Павличко”; а “слід сліпучої галей” – то образний спогад автора про перші, наближені у часі, тематично різноспрямовані, але інтелектуально однаково провокаційні, рішучі кроки на теренах науки: С. Павличко підважувала проблеми модернізму, Л. Ушкалов – мало досліджуване українське бароко. Перегодом в інтерв’ю Леонід Володимирович засвідчив: “Завдяки Григорію Матвійовичу Сивоконю я потрапив до Києва, до Академічного інституту літератури імені Тараса Шевченка, в коло блискучих інтелектуалістів, серед яких були Володимир Іванович Крекотень, мій науковий керівник Олекса Васильович Мишанич, Микола Сулима, Юрій Ісіченко, Юрій Пелешенко, Ростислав Радишевський, Ганна Павленко...”. Тут, у стінах Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, у 1989 р. Л. Ушкалов захистив кандидатську дисертацію “Творчість Григорія Сковороди і антична культура”, у 1996 р. – докторську дисертацію “Література українського бароко в її зв’язках із філософією”.

Кандидатська робота стала однойменною монографією, опублікованою в Харкові 1997 р., а от тема українського бароко у вимірах літератури й філософії відкрила цілий материк нового ушкаловського літературознавства; з 1993 по 2016 роки харківські й київські видавництва одну по одній випускають у світ монографії вченого: “Нариси з філософії Григорія Сковороди”, “Світ українського бароко: філологічні етюди”, “З історії української літератури XVII – XVIII століть”, “Есеї про українське бароко”, “Від бароко до постмодерну: есеї”, “Література і філософія: доба українського бароко”, “Україна і Європа: нариси з історії літератури та філософії”... Блискучий успіх ушкаловської візії бароко ґрунтується на горах прочитаних давніх книг, адже він після університету років з десять нічого не писав – лише читав і, як сам говорив, “прочитав майже все, що є в багатій колекції стародруків у Харкові”, – саме ця працьована над книгами розкішна “стереоскопічна картинка” сформувала його бачення історії літератури в усій тисячолітній тягlostі, показуючи, як свідчить його ж інерв’ю, “розмаїття матерій – того, що було писано і по-нашому, і по-церковно-слов’янському, і по-польському, і по-латинському, і по-російському...”.

Усім відомо, що визначальною постаттю в науковому світі Л. Ушкалова став мандрівний поет і філософ, байкар і богослов Г. Сковорода. 2002 р. видавництво “Акта” опублікувало бібліографічний довідник “Два століття сквородіяни”, підготовлений групою вчених під загальним наглядом Л. Ушкалова. 2004 р. університетський професор випустив у світ фундаментальний посібник “Григорій Сковорода: семінарій”, в якому подав бібліографічну інформацію щодо різнопланових аспектів студіювання Сковороди – біографії письменника, богословських поглядів, ушанування пам’яті, мови творів – усього 875 сторінок тексту, які містять бібліографічні матеріали, приблизно, у межах 200 аспектів у підходах до спадщини Сковороди й всього сквородинознавства. 2007 р. з’явилася друком його книжка “Сковорода та інші. Причинки до історії української літератури”. 2009 р. харківське “Фоліо” познайомило читачів із компактним літературним портретом Сковороди у вивіданні Л. Ушкалова. Орієнтовно року 2010 мандрований філософ ще раз “поєднав” в інтелектуальних просторах Інституту літератури професора Ушкалова й члена-кореспондента НАН України Г. Сивоконя. На редколегії під час розгляду матеріалів до другого тому Історії української літератури, прочитавши розділ Л. Ушкалова про Сковороду, пам’ятаю, Г. Сивокінь сказав, що це не розділ... А що ж? Це – монографія...”. І то була правда, бо дослідник явище Сковороди окреслював об’ємно, концептуально, з боку джерельного матеріалу гранично вичерпно.

Наступним науково-письменницьким проектом Л. Ушкалова стала книжка “Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди” (Київ: Дух і Літера, 2017. – 368 с. / серія “Постаті культури”), тут щоденне буття і поетична творчість, світовідчуття і філософські концепти Сковороди вписано в живу панораму духовно-культурного буття України XVIII ст. У книжці “Ловитва невловного птаха...” Л. Ушкалов дістався власної письменницької вершини; автор, не загубивши ні йоти з боку фактів і документів, забезпечив своїй оповіді довірливий зв’язок із найширшим читацьким колом, почасти завдяки чудодійному сплаву реалій життя, художніх образів і богословсько-філософських сентенцій, зрештою, як то й буває в правдивій висококласній художній есеїстиці. Із турботи вченого про найширшу аудиторію для барокового письменника поставали й такі видання, як “Григорій Сковорода. Буквар миру: книга для сімейного читання”, упорядковане, перекладене, прокоментоване Ушкаловим у Харкові 2015 р.

Та безсумнівним здобутком усієї української медієвістики й світового скворородознавства вважається монументальне видання повної академічної збірки творів Г. Сковороди, яку впорядкував і зредагував Л. Ушкалов (Харків; Едмонтон; Торонто, 2011, обсяг – 1400 стор.). Ще 2007 р. в інтерв’ю “Україні молодій” він зізнавався: “До речі, зараз ми готуємо нову повну академічну збірку творів Сковороди. Спробуємо подати тексти такими, якими вони є в автографах та найкращих списках. Гадаю, що на підставі цього видання можна буде зробити більш-менш достеменні висновки і про мову Сковороди. Взагалі він писав гарно, чудесна така каліграфія, кожна літерка наче намальована. Я навіть не знаю, як пізніші видавці примудрилися наробити стільки помилок. Зараз ми намагаємось усе відтворити. Гадаю, десь за рік цей проект буде готовий. Якщо вдасться видати Сковороду по-людському, значить, 20 років мого життя не пройшли марно. Сподіваюсь, це буде статусний текст – основа для подальших досліджень, для перекладів, для популярних видань...”. Тут вартувало відповісти шанованому авторові, що саме так і сталося, і що інакше й бути не могло, коли справу звершував такий Майстер філології.

Від власних авторських проектів Л. Ушкалова, вочевидь, відволікали й університетські виклади, і досить активна співпраця з Інститутом літератури, на що (дякуючи інтернету) Ушкалов безвідмовно зголошувався: писав статті до “Шевченківської енциклопедії”, був автором, титульним рецензентом і негласним контролером 1-го й 2-го томів “Історії української літератури у 12 тт.” (2014), та перемагало найголовніше – притаманне йому цілісне сприйняття історико-літературних процесів XI – XXI ст., яке й стимулювало природне бажання робити дослідницькі рейди в літературу “постбарокову” і постмодерну: “На риштованнях історії української літератури”: дещо про рецепцію нашої класики” (2007), “Тарас Шевченко” (2009), “Від бароко до постмодерну: есеї” (2011), “Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний” (2012), “Григорій Квітка-Основ’яненко” (2012)... Сюди ж долучаються оригінальні збірки досліджень: “Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання” (Харків; Едмонтон; Торонто, 2014) та “Сковорода, Шевченко, фемінізм. Статті 2010 – 2013 років” (2014). У додаток до своїх досліджень Л. Ушкалов підготував двадцять видань класиків української літератури, де виступав у різних ролях – упорядника, перекладача, автора передмов, приміток та коментарів. “Я хотів зробити так, щоб, коли мій читач згодом буде чути слова “українська література”, у нього з’являлися впевнений погляд на життя, радісна усмішка, трішки драйву...”.

Університетський викладач кохався і в усних, і в писаних текстах, він володів вродженим даром складний текст зробити ясним і зрозумілим, а в простих завданнях ховати глибинні коди, що рухають і розвивають масову культуру. У цьому сенсі бачу і його книжки “Що таке українська література: есеї” (Харків, 2014; Львів, 2015), Абетки-енциклопедії “Від А до Я” (Львів, 2017). “Подібно до Сковороди, – за словами Е. Соловей, – він володів здатністю говорити як із людьми свого кола та рівня, так і з тими, хто лише вирушав у цю дорогу або навіть і не збирався нікуди” (litakcent.com від 27. 02. 2019). У відгуках на смерть Л. Ушкалова, вміщених на сайті Літакценту, знаходимо гіркі й справедливі докори І. Набитовича, адресовані всім нам, “членам сучасної української гуманітарної спільноти”, які “не встигли достойно оцінити його подвижницьку наукову й літературно-мистецьку працю: він мав би вже давно отримати за цей свій труд найвищу державну премію – Шевченківську, мав би бути удостоєний звання Героя України. Бо ж саме він уже за життя був цілою окремою самодостатньою науковою інституцією, науковим інститутом досліджень постаті й творчості Сковороди, українського Бароко”.

Сам же Леонід Володимирович – такий, яким ми його знали й запам'ятали, – до марнот сьогодення мав тривкий імунітет, бо успадкував характер і вдачу Сковороди. Він знав якусь таємницю про власне життя і життя світу – “життя як вічні пошуки Правди-Початку, як безкінечне скидання покривал з Абсолютного...”.

Остання праця Л. Ушкалова – ще не опублікована розповідь про М. Драгоманова; окремими розділами він надсилав її ближчим друзям. Прочитавши один із таких фрагментів, у літакцентівському споміні про унікального вченого, В. Панченко написав: “... я тепер не маю сумніву, що ця річ багато що прояснить: ми ж Драгоманова знаємо кепсько, більше опосередковано (через Донцова й Маланюка). А постать ця дуже важлива, і слава Богу, що Ушкалов (саме Ушкалов!) устиг запропонувати нам свою версію інтелектуальної біографії цього неординарного мислителя. Він умів писати яскраво. Він вражав нестандартними ходами думки, багатознанням, грою асоціацій, красою стилю. Його читають не тільки “штатні” філологи...”. Тож сподіваємося, що Л. Ушкалов іще прийде до нас виданням нової книжки про Драгоманова і не тільки...

Впевнена, колись ніби “зненацька” опубліковані поезії-заставки – лише окрушини з численних, мало кому відомих, поетичних образків, утаємничених виповідань харківського професора про себе й світ. У дні прощання з Леонідом Ушкаловим його поетичні мініатюри відсвічують новими магічними сенсами і дарують ілюзію діалогу, який так не хочеться переривати:

*В лункій / самотині / на тихий / серця / стук / плете / невпинно /
сонцесяйну / нитку / моїх / ілюзій / крихітний / павук*

*В краю / химер / в долині / сліз / хтось / прихилив / до сонця / літвицю /
ледь / чутний / блюз / на лоні / ніщоти*

*Вінець / моїх / свічад / що знають / геть усе / на плесі / вічності /
пропав / кудись / без сліду*

*Тоді / коли / нічого / не болить / лиш / пада дощ / розсипаним / намистом
в патьоках / джазу / з'явиться / на мить / сумного / янгола / зникама / подобизна*

За Леонідом Ушкаловим сумують колеги й читачі, студенти й друзі, а найбільше – родина, син Олександр і дружина Олександра, від студентських років вона – вірна помічниця в більшості проектів, а на цих гірких зламах долі – берегиня його спадщини.

Віра Сулима

Микола Сулима

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ЛЕОНІДА УШКАЛОВА

А. М. Ніженець, яка мріяла повернути лелек на дерево поблизу могили Григорія Сковороди, мовить:

Може, це я, це я, я – праведна Анастасія,
Може, це я вас, лелеченьки, вмовить
зумію?

Ви ж не птахи безпородні,
Ви ж бо – еродії!..
Летіть над явором та над горою,
Понад потічком та над вербою,
Оспіваними Сковородою...
Лелеки, гайстри, почуйте ж мене,
Шукайте дерево для вас зручне,
Мостіть на ньому гніздо міцне,
Гніздо мостити, повірте, ніде –
Лишень над Льонею, над Леонідом,
Лелеки, гайстри ще й чорногузи,
Над Леонідом, якщо ви друзі!

Над Леонідом будете жити
Та немовляток людям носити,
Будете в небо клацати дзьобами,
Визбирувати зорі, які горять над вами,
Сигнали в небо клацанням подавати,
Лелеченят жабками й зорями годувати,
Нашого Леоніда клацанням розважати,
Клацанням простоти людському буттю
надавати...
Отож, лелеки, гайстри, благаю, почуйте
мене:
Шукайте дерево для вас зручне,
Мостіть на ньому гніздо міцне,
Гніздо мостити, повірте, ніде –
Лишень над Льонею, над Леонідом.